

УДК 37.05.3:159.922.7

Л. Ф. Усікова

АВТОНОМНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті подається аналіз наукових праць з проблеми автономності особистості підліткового віку. Розглядаються різні види депривації та їх вплив на психічний розвиток дітей.

Ключові слова: підліток, особистість, автономність, депривація, соціальна депривація.

Постановка проблеми. В процесі розвитку людства виникла проблема, пов'язана з умовами формування автономності особистості підлітків, які мають хронічні соматичні захворювання та статус інваліда дитинства. Потрапляючи до лікарні на певний проміжок часу (до 4-5 рр.) – постійно або періодично – діти та їх родичі, переживаючи життєву та особистісну кризу, так чи інакше пристосовуються до нових умов існування та підкорюють своє життя хворобі.

Тому на сучасному етапі розвитку українського суспільства автономність особистості підлітка в умовах соціальної депривації постає як пріоритетна цінність особистості, що визначається умінням довіряти самому собі, власним почуттям, судженням, діяти, керуючись ними; здатністю до самопізнання; терпимістю до своїх і чужих вад; наявністю не тільки власної, незалежної від оточення системи цінностей, але й поваги до настановлень і цінностей оточення; здатністю не тільки бути автором свого життя, приймати рішення, але й відповідати за це; здатністю не залежати від зовнішніх обставин; вмінням реально дивитися на речі.

Аналіз наукових праць показав, що у психологічних дослідженнях розглядаються лише окремі аспекти особистісної автономності: «ефективна самостійність» (В.І.Моросанова, Г.С.Пригін, Є.В.Пупирєва), стадія розвитку особистості (Е.Еріксон), показник психічного здоров'я (Ф.С.Перлз), складова особистісної зрілості (С.Л.Бройченко, М.Р.Миронова, О.С.Штепа), принцип функціонування біосфери (А.Анг'ял, А.Маслоу), ключова компетенція особистості (С.Браславські), рівень зрілості цінностей (Р.М.Грабовська, В.Хоффман) та розвитку моральності (Л.Кольберг, Д.Лоувінгер, Ж.Піаже), властивість мотиву суб'єкта (Д.Дворкін, Е.Десі, Г. Олпорт, Р.Райан).

В роботах представників вітчизняної дитячої психології (К.О.Альбуханова-Славська, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, В.А.Петровський, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн та ін.) ідея автономності особистості подається без конкретного тлумачення її смислового значення, що суттєво ускладнює процес її пізнання та пошук психолого-педагогічних засобів її розвитку.

Спроба конкретизувати поняття автономності здійснюється лише в роботах О.Є.Дергачової, Е.Десі та Р.Райана, Д.О.Леонтьєва, О.О.Сергєєвої та ін.

У працях таких авторів, як Е. Фромм, К. Хорні, К. Г. Юнг, К. Блюхер, К. Роджерс, Г. Олпорт та ін., поряд з автономністю вживають такі терміни як самоактуалізація, індивідуалізація, саморозвиток, самопізнання, продуктивність. Такі взаємозаміни не сприяють чіткому визначенню поняття. На думку А. Маслоу, чітко визначити цю сферу досить непросто через недостатньо вивчені процеси психічного розвитку.

Проблема розвитку автономності як самостійний об'єкт дослідження теоретично осмислена у роботах О.Є.Дергачової, Е.Десі, Д.О.Леонтьєва, Ж.В.Пижикової, Г.С.Пригіна, Р.Райана, О.О.Сергєєвої, а також у руслі розв'язання певного кола психологічних проблем, зокрема, суб'єктності (А.В.Маричевою, І.О.Котик, В.О.Татенко та ін.).

Мета написання статті: розкрити суть проблеми автономності особистості підлітка в умовах соціальної деривації.

Методи дослідження: для розв'язання поставленої мети використовувався теоретичний метод, представлений: аналізом, порівнянням, систематизацією, узагальненням наукової літератури, моделюванням.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно поняття «особистісної автономності» означає орієнтацію особистості на власний закон розвитку та походить від грецької «autos» - сам та «nomos» - закон.

Вперше ідею автономності особистості запропонував І.Кант, який визначив її як властивість індивідуального суб'єкта, що визначається у можливості діяти незалежно від сторонніх детермінант [2]. Тобто, автономія, як її розумів Кант, - це самодетермінація, обумовленість вчинку людини з боку її принципів (максимів), втіленням яких даний вчинок є. Автономні максими вчинку суб'єкта ґрунтуються на його здоровому глузді та моральності, виступають для нього законом.

Е.Десі та Р.Райан у своїй теорії самодетермінації особистості ключовим поняттям виділяють – автономність. Вони вважають зазначений феномен вродженою потребою особистості у реалізації свободи вибору щодо способу поведінки і існування людини у світі незалежно від діючих на неї сил зовнішнього оточення та внутрішньо особистісних процесів [11].

У дослідженнях О.О.Сергєєвої автономність описується як механізм адаптації особистості до умов, що постійно змінюються, і виявляється у самостійному цілепокладанні, усвідомленні щирих інтересів, цінностей і переконань, розвитку критичної компетенції, відповідальності за вільно прийняті рішення, гнучкості та креативності мислення і діяльності [9].

У наукових працях Д.О.Леонтьєва здійснена систематизація змістових навантажень поняття «автономність»:

- а) відокремлення людини від оточуючого контексту (емансипація);
- б) риса особистості;
- в) базова потреба, рушійна сила, що проявляється на всіх стадіях розвитку;
- г) «самозакон» (реалізація права на власні життєві принципи і систему цінностей) [10].

У роботах І.С.Кона, В.І.Моросанової, Г.С.Пригіна, Є.В.Пупиревої, Р.Р.Сагієва автономія ототожнюється з самостійністю. В.І.Моросанова і Р.Р.Сагієв у дослідженні стилів саморегуляції поведінки характеризують регулятивну автономність як властивість самоорганізації активності людини, її здатність самостійно планувати діяльність та поведінку, організовувати роботу з досягання поставленої мети, контролювати хід її виконання, аналізувати та оцінювати як проміжні, так і кінцеві результати діяльності [7]. На наш погляд, категорії самостійності та автономності не тотожні, оскільки автономність описує суб'єкта діяльності на різних рівнях діяння та бездіяльності, самостійність характеризує «окреме існування від інших; будь-що, що здійснюється власними силами без стороннього впливу та допомоги з боку інших» [8].

На думку А.Бандури, Е.Десі та Р.Райан, Д.О.Леонтєва, О.С.Штепи та ін. суттєвою характеристикою автономності є значна довіра особистості до себе та прийняття себе як даності. Як зазначила М.В.Рагуліна, автономність за умови базової довіри особистості до себе та світу та низького рівня захисту «Я» дозволяє їй бути вільною у власних проявах, приймати складність й невизначеність світу.

І.С. Кон у своїх наукових працях вказував, що індивідуальна автономія людини проявляється у активній соціальній позиції, яка усвідомлюється нею як власна причетність, глибока особиста включеність у соціальне ціле [3].

Також дослідник Р.Шафер вказував на існування зв'язку між рівнем контролю та автономності. Так, зростання автономності корелює з низьким психологічним контролем ззовні, а залежна поведінка – з високим зовнішнім контролем. Але, варто зазначити, що автономність проявляється не у відсутності певної залежності, а у здатності бачити, розпізнавати, оцінювати наявні можливості або шлях досягнення мети та робити свідомий вибір на ту чи іншу користь.

А.Моріс та Л.Стейнберг виділяють додатковий фактор сприяння автономії – фактор виховання, який визначає ступінь заохочення батьками автономного вибору і самооцінювання у поведінці. Також доведено, що відсутність психологічного контролю, ще не визначає підтримку батьками автономності особистості.

Д.Юнніс та Д.Смоляр зазначають, що важливим утворенням взаємовідносин між батьками та дітьми є зміцнене почуття власної гідності особистості дитини, формування в них активної життєвої позиції.

Проведені психологічні дослідження батьківсько-дитячих стосунків показали, що сім'я виступає простором для розвитку дитини, тобто тим середовищем, де виникають, проявляються та закріплюються певні психічні властивості особистості [1, 4, 6]. Цей простір з певними межами визначається як суверенний, саме у ньому проявляється автономність особистості, а простір із порушеними межами є депривованим і викликає різноманітні порушення та залежно-маніпулятивні типи взаємовідносин.

Під поняттям «депривація» в психології розвитку розуміють недолік сенсорних та соціальних стимулів, що на певних етапах онтогенезу призводить до викривлення або гальмування емоційного та інтелектуального розвитку дитини.

Зарубіжні вчені Й.Лангмайєр та З.Матейчик називають депривацією стан, який виникає в результаті певних життєвих ситуацій, коли суб'єкт позбавлений можливості задовольняти свої людські психічні потреби в достатній мірі та протягом тривалого часу. Більш лаконічне визначення депривації дав англійський психолог Д.Хебб: це стан, пов'язаний з біологічно повноцінним, але психологічно бідним середовищем [5].

Поняття «депривація» близьке до поняття «фрустрація», але вони не тотожні. Й.Лангмайєр та З.Матейчик проводять таку аналогію: фрустрація відбувається, коли у дитини віднімають найулюбленішу іграшку і вона повинна грати тим, що їй подобається менше, а депривацію викликає позбавлення дитини можливості грати взагалі.

А.Маслоу в контексті співставлення цих понять виділяє два різновиди деривації:

- депривація небазових потреб;
- загрозлива деривація.

Перша легко заміщується та не викликає серйозні наслідки для формування особистості. Інша розглядається як загроза особистості, її життєвим цілям, самооцінці, перешкоджає самоактуалізації та задоволенню базових потреб.

У своїх наукових працях зарубіжні вчені виділяють 4 види психічної депривації:

1. Стимульна або сенсорна депривація: зменшена кількість сенсорних стимулів або їх обмежена мінливість та модальність. Іноді визначається поняттям «збіднене середовище», тому що дитина не отримує необхідну кількість зорових, слухових, дотикових та інших стимулів.

2. Депривація значень або когнітивна: занадто мінлива, хаотична структура зовнішнього світу без чіткого порядку, яка не дає можливості зрозуміти, передбачати та регулювати події ззовні. Позначається на формуванні адекватних моделей навколишнього світу. Якщо не має необхідної інформації, уявлень про зв'язки між предметами та явищами,

дитина складає «мнимі зв'язки» (по І.П.Павлову), в неї з'являються помилкові переконання.

3. Депривація емоційна: недостатня можливість для встановлення емоційних стосунків, відсутність співчуття, розуміння, турботи. Стосовно дітей іноді використовують поняття «материнська депривація», тому що дефіцит або припинення емоційного зв'язку між матір'ю та дитиною призводить до суттєвих порушень психічного здоров'я та розвитку особистості.

4. Депривація ідентичності або соціальна: обмеження можливості для засвоєння автономної соціальної ролі. Супроводжується ізоляцією від суспільства та недостатністю контактів з іншими людьми.

Теоретичний аналіз поняття «депривація» дозволяє стверджувати, що потрапляння підлітка до лікарні та необхідність знаходитися там певний час і є тією життєвою ситуацією, що викликає соціальну депривацію особистості.

Висновки. Особливі умови існування підлітка, такі як: постійне або періодичне знаходження у лікарні, дотримання певних обмежень та режиму, ставлення до дитини як до «хворої» з боку інших, особливо батьків, надмірна увага або її відсутність, максимальна готовність дорослих виконувати будь-яке її бажання, а часом і примхи, поступово, а іноді швидко, виробляють у дітей пасивну життєву позицію, егоїзм та споживацьке ставлення до людей, нездатність аналізувати свої дії та приймати відповідальність за них, неспроможність до вольових зусиль, що порушує процес формування автономності особистості підлітка.

Література

1. Бодалев А.А. Семья в психологической консультации / А.А.Бодалев, В.В.Столин – Москва: Педагогика, 1989.
2. Кант И. Основы метафизики нравственности: [в 6 т.]. – Т.4, Ч.1. – Москва: Мысль, 1965.
3. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. – Москва: Политиздат, 1984.
4. Костюк Г.С. Про роль спадковості, середовища і виховання у психічному розвитку дитини // Навчально-виховний процес та психічний розвиток особистості / за ред. Л.М.Прокопійенко. – Київ: Рад.школа, 1989.
5. Лангеймер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага: мед. изд-во Авиценум, 1984.
6. Малкина-Пых И.Г. Семейная терапия. – Москва: Изд-во Эскмо, 2006.
7. Моросанова В.И. Диагностика индивидуально-стилевых особенностей саморегуляции в учебной деятельности студентов / В.И. Моросанова, Р.Р.Сагиев // Вопросы психологии. – 1994. - № 4, 5.

8. Психологическая энциклопедия / [ред. Р.Корсини, А.Ауэрбах]. – Санкт-Петербург: Питер, 2003.
9. Сергеева О.А. Психолого-педагогические условия развития автономии личности в процессе подготовки студентов-психологов: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. психол. наук: 19.00.13 «Психология развития, акмеология». – Астрахань: 2007.
10. Современная психология мотивации / Под ред. Д.А.Леонтьева. – Москва: Смысл, 2002.
11. Ryan R. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation Social Development, and Well-Being / R.Ryan, E.Deci // American Psychologist. – 2000. - №1, January.

L. Usikova. Autonomy personality in conditions of social deprivation as psychological problem.

In the article the analysis of scientific labours is given on issue of noninteraction of personality of teens. The different types of deprivation and their influence are examined on psychical development of children.

Key words: teenager, personality, noninteraction, deprivation, social deprivation.

УДК 378.178

С. В. Шевченко

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО ВУЗІВСЬКИХ ФОРМ НАВЧАННЯ НА РІВЕНЬ ЇХ РОЗУМОВОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ЯК ОСНОВА ПОДАЛЬШОЇ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ РОБОТИ

Стаття присвячена проблемі психологічної підготовленості студентів-першокурсників до навчання у вузі, робиться спроба експериментально дослідити взаємозв'язок між цим явищем та рівнем розумової працездатності студентів, намічаються перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: адаптаційний період, студент-першокурсник, розумова працездатність, психологічна підготовленість, вища та середня школи.

Постановка проблеми. Адаптація студентів-першокурсників до нового середовища, до нової системи освіти у вищих навчальних закладах не завжди проходить успішно, про що свідчить практика роботи з ними. Саме 1-й курс дає найбільший відсоток відсіву і низької успішності, обумовлений зниженням їх розумової працездатності, а на 2-му курсі спостерігається лише незначне поліпшення даної картини. Першокурсників чекають напруженні заняття, нові умови життя й навчання, а отже, і проблеми, які їм належить подолати. Перша з них – це “вузівський поріг”, або, як його часто називають “дидактичний бар’єр”. Цей бар’єр тим складніший для подолання,